

Martina Orožen
Ljubljana

KNJIŽNA NORMA IN UMETNIŠKI JEZIK V ČASOVNEM RAZVOJU

Vse od začetkov slovenskega pismenstva oziroma od knjižne tradicije 16. stoletja, je predvsem v leposlovnih delih zaznaven nek odnos med bolj ali manj »popolnimi« in »veljavnimi« pravili knjižne norme, ki vseskozi temelji na določenem, spreminjajočem se nazoru o jeziku in na teoretični stopnji poznavanja jezika, ki se tudi spreminja, in dejansko jezikovno uresničitvijo v delih posameznikov.

Jezikovno gradivo dokazuje, da gre za ta dva odnosa, ki povzročata tako zanimivo jezikovno »neskladnost« pri posameznih piscih istega razdobja. To »neskladnost« v sodobnosti dojemamo kot »stilni izraz« avtorja, jezikoslovcu se kaže kot *individualni izbor* jezikovnih sredstev v območju veljavnega gramatičnega in stilističnega jezikovnega sistema. Ta izbor jezikovnih sredstev, v okviru danih jezikovnih možnosti pa nikakor ni »jezikovno zunanji«, formalen, ali bi vsaj ne smel biti, pač pa ima »globinsko« zvezo s pripovedno vsebino.

Problem se pokaže v vsej slikovitosti in zapletenosti šele takrat, ko si skušamo ta vprašanja pojasniti na daljšem časovnem odseku, v jezikovni diahroniji, saj to, kar je bilo npr. v jeziku 16. ali 18. stoletja v knjižnih tekstih gramatična zakonitost jezikovnega sistema dobe, poleg takratnih »stilističnih prijemov«, učinkuje na nas tudi stilistično. Med tem se je spreminjal, razvijal in po novih teoretičnih pogledih na jezik preoblikoval tudi gramatični sistem oziroma »pravopisna jezikovna pravila«. Kakor hitro torej raziskujemo ali vrednotimo umetniški jezik neposredne preteklosti, moramo upoštevati vse bistvene premike na ožje gramatični in stilistični jezikovni ravni. Z merili, ki veljajo o teh vprašanjih v sodobnem trenutku, ne bomo mogli v delih naše preteklosti (vzemimo kar npr. pisatelje 19. stoletja) objektivno opredeliti gramatičnih normativnih pojavov od stilističnih.

Odmiki od »norme« se v diahroničnem jezikovnem razvoju v okviru gramatičnega sistema (tako na glasoslovni, oblikoslovni, sintaktični in leksikalni ravni) kažejo kot rezultat členov sistema, ki so izgubili svojo funkcionalnost, zato zamirajo, in pa kot izraz »novih«, funkcionalnih razvojnih tendenc, ki so v slovenskem »knjižnem položaju« v preteklo-

sti predvsem narečno pogojene, odvisno od krajevnega izvora piscev, ki so ob veljavnih tradicionalnih jezikovnih zakonitostih knjižnega jezika, zapuščali v tekstih sledove svojih narečnih pojavov. S tem se je večala prisotnost dubletnih možnosti in variant na vseh ravneh jezika. Dajala je nove možnosti za stilistično učinkovitost, obenem pa vplivala tudi na spremembe sistema nasploh. Poleg jezikovnih konstant se pojavljajo tudi spremenljivke, celo več, prišlo je tudi do izmenjave konstant.

Naj to konkretnije predstavim samo na enem glasoslovnem pojavu. Cirkumflektirani *ô* in nepoudarjeni končni *o* v odprtem zlogu se realizirata v skladu z dolensko-notranjskim narečnim jezikovnim razvojem kot *u* (*dobru blagû, slejpu okû*). Ta realizacija velja v knjižnem jeziku do konca 18. stol., ko na ta mesta začne prodirati glas *o*, ki je zakonitost gorenjskega narečnega razvoja. Ob nedosledni izmenjavi dolenskega refleksa z gorenjskim, najdemo pri koroških piscih tega časa še koroški refleks za cirkumflektirani *ô* — *ue* in izpričane so, čeprav redko, vse tri različne razvojne možnosti za en sam glas (*nebu, most, gued*). Prav tako je npr. zanimiva »izmenjava«¹ dolenskega refleksa za nepoudarjeni *ê*, ki je pri protestantskih piscih regularno realiziran kot *i*, sicer že tudi analogično nadomeščen z *e* (*lipu, svititi, telu*), v 18. stol. pa regularno nadomeščen z *e-jem*, kar je spet v skladu s severnim slovenskim narečnim razvojem. Od Japlja dalje prodira na vsa ta mesta glas *e* (*lisena : lesena, drivesa : drevesa, lipu : lepo* itd.). Vendar v posameznih besedah ostane prvotni knjižni *i* nezamenjan vse do konca 19. stoletja. Samo spomnimo se primerov: *presvitli cesar*, na *svitlobo* dano, *smijati se*, je *ihitil*... Celo več, *i* je prodril na naglašena mesta... Podobnih primerov »izmenjave«¹ je dovolj tudi v morfologiji, leksiki in celo sintaksi... V knjižnem jeziku je dubletnost nekaterih pojavov oziroma njihova razvrstitev lahko stilsko izrabljena; razmeroma dobro je opazna na morfološki ravni, kolikor gre za možen izbor posameznih gramatičnih sklanjatvenih in spregatvenih končnic (npr.: *gadi/gadje, gradovi/gradji, lasje/lasi*; ali npr. 3. os. pl.: *neso/nesejo, kriče/kričijo*, starejše obdobje: *bom/bodem*; prositi *vode*/prositi za *vodo, njega oče/njegov oče*, itd.), predvsem pa na leksikalni in sintaktični jezikovni ravni.

Nove besede nastajajo vsak dan sproti, izmenjavajo pa se tudi v sintaktičnih shemah; nastajajo novi pomeni v novih »formah«, so »stilsko zaznamovani«. Nova besedna sredstva za izražanje še »neznanih«¹ pomenov iz naše življenjske stvarnosti nastajajo po dveh različnih vidikih. Najbolj zaznavna in najbolj pogosta so v umetniških besedilih. Prvi vidik je besedotvorna izpeljava, po kateri nova pomenska vsebina dobi svoj »formalni«¹ obstoj na podlagi zakonitosti besedotvornega jezikovnega sistema, drugi vidik pa je »figurativno«¹ izražanje novega pomenkega odtenka v območju stavčnega konteksta, kjer so pogosto »frazologemi«,¹ ustaljene fraze ali metafore po svoji formalni zgradbi samo po-

¹ J. Toporišič, *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*. JinS XIX (1973/74), št. 8.

večini »kliše« za nove opisno izražene pomene. Kontekstualno ustvarjanje novih pomenskih odtenkov pa odpira nova »prazna mesta«, nove možnosti razvoja na sintaktični jezikovni ravni (npr. jabolko ne pade daleč od drevesa — jabolko ne pade daleč od jablane; trese se kot šiba na vodi — tresel se je, kakor se trese trepetlika v prosu; tlesknil je z dlanmi — tlesknil je z dlanjo ob dlan; nakracal je pismo — skljuval je pismo, itd., če s temi primeri samo kratko opozorimo na Tavčarjevo »tehniko«). Taka izmenjava pa poleg pomenske funkcionalnosti omogoča tudi vedno novo zvočno učinkovitost, ki ustvarja jezikovni ritem umetniškega besedila.

V tak jezikovni položaj je torej postavljen vsak jezikovni ustvarjalec, ki želi bralcem posredovati in oživiti določeno vsebinsko in doživljajsko življenjsko izkustvo. Hkrati z vsebinskim podajanjem preizkuša tudi svoje jezikovno-izrazne zmogljivosti. Te so motivirane z okoljem, iz katerega izhaja, s stopnjo knjižne izobrazbe — in s pripovednim namenom. V jezikovno-ustvarjalnem procesu je vsak pripovedovalec vezan. Obvladati mora praktično knjižno tradicijo danega trenutka, tudi če jo odklanja, upoštevati mora (tudi če ruši ustaljeno normo) v danem času obvezujoča teoretična knjižna pravopisna navodila, recimo »idealno normo«, če hoče zares funkcionalno in učinkovito izraziti svojo »jezikovno individualnost«. Izraziti mora, če je umetnik, vsebino na svojski način tako, da preseže v knjižnem jeziku že doseženo in tako »odpira« knjižnemu jeziku nove oblikovno-pomenske izrazne možnosti tako v okviru ožje gramatičnega sistema, predvsem pa na leksikalno-sintaktični jezikovni ravni.

Ob nakazanih problemih skušajmo konkretnije spregovoriti o jezikovni ustvarjalnosti pisatelja Tavčarja, ki je oblikoval svoja dela v kritičnem obdobju slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Z začetnimi deli sega v 60. leta, v čas, ko sta arhaizacija in slavizacija knjižnega jezika v razrastu, v čas, ko je puristično načelo učinkovito posebej v sintaksi. Razvija se v času, ko se dajejo slovenskemu knjižnemu jeziku nova »železna« pravila in ta skonstruiran sistem do neke mere podreja in duši umetniškovo jezikovno ustvarjalnost. Vsa dela do 90. let so zaznamovana s temi procesi, v 90. letih pa se Tavčar že uspe v okviru norme jezikovno povsem osvoboditi in piše jezik, ki naši zvočni podobi že skoraj ustreza. Tavčar kot jezikovni ustvarjalec odpira nove jezikovne možnosti Moderni, katere predstavnikom je uspelo razvrednotiti in odkloniti glasoslovno-morfološko arhaizacijo in nadomestiti nežive sintaktične sheme z živimi, govornimi ekvivalenti. Istočasno je iz Tavčarjevih del razvidna tudi spremenljivost gramatične knjižne norme, spremenljivost »pravopisnih pravil«, saj so, kot znano,² vsa njegova natisnjena dela v različnih leposlovnih časopisih šla skozi roke korektorjev in urednikov, ki pa so, še kako, upoštevali obvezujočo knjižno normo! Do neke

² M. Boršnik, *I. Tavčar* ZD I, str. 395.

mere se jim je, gotovo v škodo estetski dovršenosti svojih del, podrejal, saj so ga prepričevali, da ne piše pravilnega jezika. Celo sam v romanu »4000« nekako priznava to svojo »hibo«, saj polaga Levstiku na jezik naslednje besede: »Skoraj vem, kdo si. Pisec slovenski si bil nekdaj, toda pojma nisi imel niti o stari slovenščini, niti o tem, kako se pravilno piše nova slovenščina. Ali ni bilo res tako?« Pravično in resnično sem moral odgovoriti: »Res, bilo je tako!«³

Znano je, da je ob prvi izdaji svojih »Povesti«⁴ glede jezika pooblastil urednika Levca, ki je »pravopisno« poenotil vsa zbrana dela pisatelja na podlagi norme, povzete po Pleteršnikovem slovarju. Še precejšnja stopnja arhaizacije in izumetničenosti! Ohranjena pa je še druga kasnejša pisateljeva izjava o njegovem odnosu do obvezujoče knjižne norme in jezika, ki nam največ pove, v čem je njegova jezikovno-ustvarjalna moč in odlika, vendar ji povsem verjeti ne moremo, saj sicer gotovo ne bi dovolil, da mu drugi popravljajo jezik v smislu »pravičnosti«. Pravi: »Kar napišem, gladim in gladim, kolikor mi je mogoče. Pri tem se ne oziram niti na slovnico niti na germanizme, pač pa glasno prečitam vsak stavek in poslušam, kako vpliva na moje uho. Končno ostanem vsekdar pri tisti modulaciji, ki ugaja mojemu posluhu.«⁵

Ob vrednotenju in raziskovanju njegovega jezika bomo skušali upoštevati vse, kar je bilo uvodoma omenjeno.

Jezikovno okolje, iz katerega izhaja (gorenjsko-rovtarska narečna skupina) je zapustilo v pisateljevih delih, predvsem v »Slikah iz loškega pogorja« opazne sledove na morfološki, leksikalni, predvsem pa na frazeološko-sintaktični ravni. Naj navedem samo nekaj tipičnih primerov. *Morfološko*: In to se je repenčilo po vasi kakor puran, če si ga razdražil z rdečo cunjo (otročè); Potem pa je šel na Žirovsko in od tam pripeljal nekovo staro kljuko ter se oženil z njo; Le tisti suhi drogovi, tisti dolgi češarki, ki ne tehtajo več kot kak petelin, le tisto ji dopada. *Leksikalno*: živalca — dekle, človek; zaručeni lasje; deminutivi: otročè, mrenè, karbonček, jare. *Sintaktično-frazeološko*: In Toma je tiho odšel, mehak kakor poparjen kruh; Imela je strupen jezik kakor verižasti gad zobe; Mihi pa so se oči svetile kot živo oglje; Končno jo je Matevž urezal na Žirovsko, in podobno.

Preko narečne jezikovne osnove in nabožnega jezika, M. Boršnik opozarja na biblijski slog,⁶ ter ljudske pesmi in pripovedi, se je vraščal v jezikovno prakso posvetne književnosti od začetkov 19. stoletja. Dovolj dokazov je, ki pričajo o zavestnem osvajanju tega, posebno Prešernovega pesniškega jezika, saj je osvojil in stilistično uporabil dovršen del knjižnega besedja predhodnikov in tako navezoval nanje. Izraziti primeri:

³ I. Tavčar, *Povesti V (4000)* str. 242, Ljubljana 1902.

⁴ M. Boršnik, *I. Tavčar I*, str. 364/65.

⁵ M. Jamar, I. Tavčar, *Visoška kronika*, str. 217/18, Ljubljana 1957.

⁶ M. Boršnik, *Ivan Tavčar leposlovni ustvarjalec*, str. 58, Maribor 1973.

bučelica, penez, loza, gaj, razpelo, deklina, itd. Pravo jezikovno vzdušje za svoje pripovedništvo je našel v Janežičevem Glasniku (1858—1868), saj ga je, kot ugotavlja M. Boršnik, naročal že kot dijak, predvsem pa v Stritarjevem Dunajskem Zvonu (1870—1880). Gramatično znanje slovenskega jezika je sprejemal iz Janežičeve slovnice. V začetni dobi njegovega ustvarjanja je normativna pravila slovenskemu knjižnemu jeziku določala druga predelana izdaja iz leta 1863, ki je z vmesnimi ponatisi (1864, 1869, 1876) ostala v bistvu neizpremenjena vse do Sketove predelave v 6. in 7. izdaji (1889, 1894). Leta 1900 je sledila pomembna 8. predelana izdaja, medtem pa je na podlagi Pleteršnikovega slovarja izšel tudi Levčev pravopis (1899). Vse, v teh delih opisane normativne smernice se, poleg nezadušljivega zvočnega ritma in plastične slikovitosti podajanja, kažejo tudi v gramatični in stilistični realizaciji Tavčarjevega jezika.

Teoretična izhodišča Janežičeve slovnice se s sodobnimi ne ujemajo. Gre za drugačno pojmovanje »pravilnosti« v knjižnem jeziku. Janežič je jezikovne pojave pojasnjeval in vrednotil iz vidika »staroslovenščine« in slovenščine 16. stoletja. »Pravilnost« knjižnega jezika je bila historično pogojena, estetski oziroma stilistični ideal dobe je zahteval »vzvišeno vsebino v lepi, žlahtni obliki« (tako izjavlja V. Bežek v oceni Sketove izdaje »Cvetnika« iz l. 1882).

Tavčar je začel oblikovati svoj jezikovni izraz v času, ko je slovensko jezikoslovno teorijo in po njej knjižno prakso, zajel najmočnejši val arhaizacije in slavizacije. Tako je v prvem desetletju svojega pisanja (1870—1880) v skladu s pravili »norme«, ki je obvezovala literarni časopis, obremenjen z gramatično historično patino, vendar mu vseskozi silijo pod pero žive pogovorne oblike in žive sintaktične sheme. Tako imamo na vseh ravneh jezika (glasoslovje, oblikoslovje z besedotvorjem, leksika, frazeologija, sintaksa) popravka s stilistično uporabljenimi dubletami, katerih frekvenčno stanje se neprestano spreminja in tudi njihova razvrstitev v stavčnem kontekstu ni ustaljena, saj se vse, vključno z besednim redom v kratkih časovnih razmakih, spreminja. V začetku 90. let dokončno izginejo etimološka pretiravanja, ki jih je v nekaterih časopisih uveljavljal predvsem Levstik⁷ (LMS, Slovan; manj Stritarjev DZ in LZ) v glasoslovju in oblikoslovju, do prave sintaktične sprostitve v smislu slovenskega sintaktičnega sistema pa je prišlo šele po l. 1900.

Prav dejstvo, da obstaja celo obdobje (približno 20 let) v jeziku vrsta »dvojnih« oblik (historično izpeljanih, poslovanjenih in dejansko govorjenih), otežuje rešitev zadanega vprašanja, katera oblika je npr. v enem in istem stavku s Tavčarjevega vidika »stilsko zaznamovana«, čeprav vemo, katera je v danem času obvezni člen normativnega jezikovnega sistema. Tavčar je imel do gramatičnih oblik, sintaktičnih

⁷ Levstikov sistem normiranja je razviden iz njegove slovnice »*Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*, Ljubljana 1866.

shem in leksike zelo funkcionalen odnos. Vsebinsko sporočilo je opremjal z zvočno učinkovitostjo,⁸ kar je dosegal z izborom besed včasih oblik, včasih z besednim redom, in tako ponazarjal vzdušje. Z drugotnimi jezikovnimi sredstvi je intenziviral in dopolnjeval »površinsko« sporočilo. Najvažnejši misli je podrejal besedni red, uvajal torej členitev po aktualnosti, v kolikor niso v strukturo besednega reda posegali korektorji. V enem stavku je variiral različne besede za en pojem (*lasje/kodri, loza/gošča, trata/tratina, log/suma, lep/zal*), po potrebi ponavljal isto besedo (*lučica je brlela in brlela; zrla je in zrla; plapola plamen; in jemal je list za listom*), osebo, njeno psihično bistvo spoznamo po besedah, ki jih govori... Tako je dosegal stilistične učinke in težko je včasih določiti, kaj je pri njem gramatično in kaj stilistično. Kot objektivno merilo za vrednotenje gramatičnega in stilističnega preostaja frekvenčni vidik rabe posameznih glasoslovno-oblikoslovnih in sintaktičnih pojavov, ki so izpričani tudi pri drugih pisateljih iste dobe, torej skupni »standard«, stilistično pa je to, v čemer se pisci med seboj razlikujejo.

Pri analizi gradiva sem upoštevala tri različna pisateljeva razvojna obdobja do l. 1905, do romana »Izza kongresa«, ki je v jezikovnem pogledu že povsem sodoben. Od l. 1870—1880 novelete in novele v Zori⁹ in Stritarjevem Zvonu,¹⁰ od l. 1880—1890 dela v Ljubljanskem Zvonu¹¹ in Slovanu,¹² v Letopisu Matice slovenske¹³ in v Jurčičevi Slovenski knjižnici.¹⁴ Iz tretjega ustvarjalnega obdobja »izvirni roman« V Zali (LZ 1894), ki v jezikovnem pogledu nakazuje občutne normativne »sprostitve«, in »zgodovinsko kroniko« Izza kongresa,¹⁵ ki je tudi v sintaktičnem pogledu (izmenjava participov z odvisnimi stavki, besedni red, upadanje slovanskih izposojenk) že zelo sodobna.

Ni slučaj, da so prav tista Tavčarjeva dela, ki so izhajala v 90. letih v Ljubljanskem Zvonu jezikovno nadvse sveža, izklesana in živa. Sodelavci Zvona z urednikom V. Bežkom na čelu, so se posebno vsa 90. leta upirali glasoslovno izpeljanim oblikovnim pravilnostim in zagovarjali »uzus«, *konvencionalnost* jezikovnih oblik proti škrapčevim historičnim načelom.¹⁶ Iz istih razlogov so odklanjali tudi Levčev pravopis, ker je uvajal dosledno izpeljane in historično utemeljene oblike. Kot kažejo Tavčarjeva dela, so v svojih prizadevanjih uspeli in spet en dokaz več, da »uzus« vpliva na teoretično »normo« in ta »norma« nadalje spet

⁸ M. Boršnik, *O Tavčarjevem poetičnem ritmu*. SR XVII, Ljubljana 1969.

⁹ Zora 1872: *Povest v kleti*; Zora 1876: *Holekova Nežka*.

¹⁰ Dunajski Zvon 1878: *Kobiljekar, Kalan, In vendar*.

¹¹ Ljubljanski Zvon 1882: *Tržičan, Kako se mi ženimo, Kočarjev gospod*.

¹² Slovan 1885/866: *Janez Solnce*.

¹³ Letopis Matice slovenske 1880: *V Karlovcu*.

¹⁴ Zimski večeri 1880: *Tat, Moj sin, Miha Kovarjev, Antonjo Gnedljevič, Gospod Ciril*.

¹⁵ Ljubljanski Zvon 1905: *Izza kongresa*.

¹⁶ M. Orožen, *Oblikovanje slovenske knjižne norme*. Naši Razgledi 1969.

usmerja »uzus«. Vendar je »zgodovinski« delež v Tavčarjevih delih¹⁷ izpred 90. let dejstvo, ki ga je vredno spoznati, posebej še zato, ker v naši sodobnosti poznamo Tavčarja predvsem v sodobnem jeziku; diskretno je prilagojen jezikovnim zahtevam sodobne norme.¹⁸

Oglejmo si nekatere značilnosti iz takratnega »normativnega« obdobja na glasoslovni, oblikoslovni in sintaktični jezikovni ravni, ki predstavljajo sistem knjižnega jezika neglede na njihovo obstojnost ali neobstojnost v takratnem živem jeziku. Ob sekundarnih arhaizmah se pojavljajo narečne značilnosti, namesto nemških popačenk, ki jih poznamo iz knjižnega jezika do konca 18. stoletja, se pojavljajo slovanske izposojenke. Marsikateri pojav v celoti ni bil prepoznan, zato predvsem v glasoslovju zasledimo precej neenotnosti. V oblikoslovju je razvrstitev posameznih morfoloških končnic še neustaljena, prava slovenska sintaktična stavčna zgradba šele nastaja. Kalkirane stavčne sheme jezika preteklih obdobj so zamenjane s »slovanskimi«, šele ob teh se razvijajo slovenske sintaktične zakonitosti... Zanimiv proces jezikovne interference.

V glasoslovnem pogledu gre navidezno za »pravopisna« vprašanja, ki pa so v bistvu še znanstven problem. Gre za posamezne glasove, ki imajo v različnih pozicijah različne realizacije, kot npr. palatalna lj, nj, gre za primere z delno ali popolno redukcijo vokalov, kjer še ni nadomeščen glas v smislu sistema in podobno.

Vsa Tavčarjeva dela 70. in 80. let kažejo na neustaljenost, neprepoznavnost nepoudarjenega in dolgopoudarjenega polglasnika; pogost je *e* : *a*, celo *e* : *i* v sufiksih (prišlec : prišlik).

1. Miha pa se nij *genil* se svojega mesta.

2. *Denes* ne vidim! *Denes* ne slišim! (Tržacan, LZ 1882, str. 38).

Dublete: *lahko/lehko*; je *izteknil*, *geniti* se, *umekniti* se, *ženjice*, *leho* stoječ, *legal* je, *lehti*, *lehkomišljeno*, *senioček*; *malin*, *prišlik*. Primeri delne in popolne vokalne redukcije so še dovolj pogosti: *mozg*, *tovaršica*, *černo*, *živalca*, *gosposk*; *berič*, *spredi*, *zadi*, *menj* (manj). Nekateri primeri kažejo, da sonanta *r* niso vedno uspeli razlikovati od skupine *e* + *r*, posebej, ker je v govorjenem jeziku v taki poziciji pogosto redukcija: se je *ozrl* (krilati lovec) *srpo* na okrog (Pov. V, str. 54). Mi smo *Grmani* (Pov. V, str. 16). Še več; za vsa dela 70. in 80. let je značilno nihanje pisave za sonant *g*. V Stritarjevem Zvonu predvsem *er*,

¹⁷ I. Tavčar, *Povesti* (1896—1902). Iz te Levčeve izdaje sem upoštevala IV. zvezek (*Tiberius Pannonicus*, *Kuzovci*, *Vita vitae meae*) in V. zvezek (*Mrtva srca*, 4000).

¹⁸ To velja tudi za Visoško kroniko, ki je avtor ni napisal v arhaiziranem jeziku 19. stoletja, pač pa je časovno odmaknjenost dosegel z drugotnimi sredstvi. O tem F. Novak v članku *Arhaizacija v Visoški kroniki*. JinS XX (1974/75), št. 5.

Ob navajanju gradiva citiram večinoma posamezna dela ali pa zbirko kot npr. »Zimski večeri« in »Povesti«. Citirana je stran iz zbirke.

v LMS (novela v Karlovcu) predvsem *r*, sicer pa najdemo v istem tekstu obojno pisavo, lahko celo v enem stavku:

1. Med vejevjem je obtičal ter spustil *vervico* s *trnk*om (LZ, 1882, str. 278).

Nadalje se najdejo primeri: na *Smrečji* (V Karlovcu ZV 1880, str. 306), sonant *m!*), *rudeča* usta, *zarudenje* obraza (ZV, str. 133); do *smrti* zadeti labod (ŽV, str. 113); *smereka*, *zanikarna*, in podobno.

Palatalna konzonanta *lj*, *nj* sta še vedno v pisavi neenotno zastopana: ali je palatalnost opuščena (*plučnica*, *odpelan* je; *pogrezn*en, *ugasn*eno) ali pa glas *j* kot »hiperkorekturo« najdemo na povsem neupravičenih mestih (*apostelj*, *angeljček*, *kotlj*ič; *gnjusiti* se, *prihodnjost*, *gnječa*); prav tako nekatere neupravičene primere palatalizacije (*raztreš*en, *raztogoč*en, *plaž*enje, *zaneč*en < *zanetiti*, *oče*jen < *očediti*, itd.). Neustaljenost *u* oziroma *v* na začetku besede kaže na nepoznavanje distribucije *v/u*: vsaj, *uprav/vprav*, prav tako še niso povsem odstranjeni primeri protetičnega *j* na začetku besede (*jeden*, *jednomer*); pravopisna značilnost tega obdobja pa je tudi »diftingična« pisava *i* -*ja* na nekaterih morfološko ustaljenih mestih ter v enozložnicah, če je bil *i* dolgo poudarjen (*strijc*, *nijsti*, *nij*; teden *dni*j v Gen. pl.); v besedah s prvotnim sufiksom *-iji* > *-ija*: *po ladi*ji. Seveda *j* zapira tudi hiat v tujkah (*mini*jatura, *kori*jera, *socij*alen) itd.

Še nekatere »pravopisne« značilnosti dobe, ki se kasneje v knjižnem jeziku niso ohranile: osoba, osoda, toga, trenotek, peroti, popel, dnovi, svitlo, smijati se, minihi, opoludne, solnce, rokalci (rokavci), zaru-deti, vprav, vtisk, in podobno.

Posebna zanimivost so vokalizirani konzonantni sklopi v Gen. pl.:

1. zavita ... v obilo *čipek*; v knjigah božjih *sodeb*; dokaj *služeb*; so ga metali iz *gostilen*, polno *jajec*.

Nadaljnji glasoslovno-oblikoslovni pojav, ki je predvsem v 80. letih zelo dosledno realiziran (npr. V Karlovcu, zbirka Zimski večeri, kjer je Levstikovo pero očitno, o tem že M. Boršnik ZD I), je palatalizacija velarov *k*, *g*, *h*, pri samostalnikih ženskega in moškega spola (Loc. sg., Nom. pl., Loc. pl.), kar je seveda vse v skladu z Janežičevo »normo« v slovnici: *na roci*, *na travnici*, črni *oblaci*, *poštenjaci*, *na travnic*ih, itd.

Palatalizacija *k* — *c* pa je zajela delno na neupravičenih mestih tudi pridevnike, zaimke in glagole (analogija je prodrla iz govorjenega jezika), kar je Janežič odklanjal, ker z zgodovinskega vidika ni bilo pravilno: od *dolzega* časa, na *Visocem*, na *dolzi*h njivah, *necega* jitra, *velicega* skalovja, *nikac*ih okov, na *tancem* *nosi*, kaj vse *enacega*, *sezati*, *prisezati*, *natezati* itd. Zanimivo je, da je v normativnem priročniku palatalizacija v sklonih samostalnikov priporočena, alternacija *k/c*, *g/z* iz živega jezika pa v knjižni jezik kljub visoki frekvenci ni prodrla, ker je bila vseskozi odsvetovana.

Omenjeni glasoslovni pojavi se kažejo kot morfološka zakonitost. To še v večji meri zadeva preglas *o* > *e* za palatalnimi glasovi (*j*, *č*, *ž*, *š*, *lj*,

nj in c), ki v historičnem obdobju slovenskega knjižnega jezika ni dosledno izveden, od 60. let dalje pa v knjižnem jeziku obvezuje (Instr. sg. m. z *oračem*, Gen. pl. m.: *stricev*, Dat. pl. m.: *konjem*), še več: celo desetletje je razvidna tendenca, da se uveljavi tudi v Loc. sg. m. preglasna razlika: pri *bratu* — na *polji*, ki je tudi historično-morfološko pogojena, vendar je zaradi nedoslednosti rabe *-i* : *-u* v Loc. m. sg. v 90. letih že prišlo do poenotenja. Prodrla je končnica *-u*. Nekaj značilnih primerov s to tendenco: v pogorji, v osrčji, v prepričanju, pri oltarji, na ležišči, na ognjišči, v Karlovci; a vendar istočasno tudi realizacije: po poslopju, proti Smrečju, v skladu z Janežičevo »normo«.

Vsi ti pojavi so značilni tudi za Tavčarjeve »Povesti« (1896—1902); izšle so v petih knjigah v Levčevem pravopisnem poenotenju, in tako spet zapadle določeni stopnji arhaizacije.

Najdoslednejša arhaizacija (tudi na morfološki in sintaktični ravni) je značilna za novelo »V Karlovcu« in za zbirko »Zimski večeri«. Zanju so značilni pojavi, ki jih je v vsej doslednosti mogel v tekste vnesti samo Levstik, podobne »korekture« pa so značilne tudi za zgodovinsko povest »Janez Solnce« (Slovan 1885, 86).

Navajam izrazite Levstikove posebnosti iz novele »V Karlovcu«: uže, mej, anti, možjani, istinito, mastito, brezno, donašati, otvoriti, otidti, vzdvigniti, je minolo.

V območju morfologije je opazno prizadevanje po ustalitvi in razvrstitvi posameznih sklanjatvenih in spregatvenih končnic. Stanje v tekstih se ne ujema niti s historičnimi značilnostmi niti z razvrstitvijo v sodobnem jeziku. So to ali Tavčarjeve narečne značilnosti ali pa je njihov izbor utemeljen stilistično.

Zanimiv je izbor končnice Gen. sg. m. *-a/-u*, moram pa pripomniti, da je *-u* razmeroma redek.

1. Tako ni pri hiši ni snage, ni *redú* (V Karlovcu, str. 308).

2. Po teh gozdih so se jesenskega dne ... zvijali glasovi zavitega lovskega *rogú* (V Zali, str. 9).

Sicer pa je na mestih, kjer v sodobnem knjižnem jeziku pišemo *-u*, pri Tavčarju ustaljen *-a*:

1. Rjujé se mu je hotel okleniti okrog *vrata* (Holekova N., Zora, str. 173).

2. Od nekdanjega starega *grada* (Povesti V, str. 158).

Še bolj raznolika je raba končnic *Nom. pl. m.*, kjer je Tavčarjeva razvrstitev končnic *-i*, *-ovi*, *-je* nedvomno stilistično motivirana, kljub temu, da je razvidna določena tendenca ustalitve končnice *-je* pri označevanju živih bitij: meščanje, advokatje, mestni očetje, predikantje, Karlovčanje, Turjačanje, Benečanje, golobje. Primer *hribje pa že navezuje* na kolektiva s sufiksom *-ovje*.

Zanimive so naslednje realizacije:

1. Tedaj so se nje *prstje* doteknili njegovih (V Zali, str. 72).

2. Nad cesto po rebri se razprostirajo veličastni *gozdje*, *gozdje*... (Povesti V, str. 4). Kolektivum: pod njim mehko *mahovje*; visoko *hrastovje*; *lesovje* je bilo suho.

Končnica *-ovi* je redka, nadomešča jo *-i*, kot tudi ponekod končnico *-je*: Že takrat so ga pestili *židi* (Povesti V, str. 102); čuli so se *glasi* P. V, str. 107); strašni *mrazi* se polaste te zemlje (P. V, str. 42); Mladi *gospodi* so tičali poparjeni na mestu (J. Solnce, str. 100); *Gospodje* v farovžu (Povesti V, str. 20).

Tudi posamezni drugi skloni imajo drugačne končnice, kot smo danes vajeni. Npr. Ac. pl. m.: in klel je predrzne *te psove* (Zimski v., str. 158). Tudi Instr. m. pl. je še pogosto brez značilnega formanta *-ov-*: med kostanjevimi *gozdi* (Povesti V, str. 15).

Normativna navodila v slovnica pisateljev niso obvezovala, da bi rabili vokativ. Vendar je Tavčar to obliko gojil tako pri tujih imenih (Amande, amice, gospodine), kot tudi pri domačih, kjer jo je opiral na narečno deminutivno-peiorativno tvorbo (človeče, revče).

1. *Jernejče*, pojdi v Ameriko (V Zali, str. 452).

2. Ti in tvoji sinovi, *brate* Ignacij spremite me nekaj časa (V Zali, str. 32).

Vokativno funkcijo nadomešča tudi z deminutivom, kar je v slovenskem govorjenem jeziku slišati:

1. Ti si upal na mojo pijanost, dragi *mi bratec* Ciril (Zimski v., str. 146).

V skladu s pravili Janežičeve norme se v Dat. in Loc. sg. f. pojavlja historično upravičena končnica *-ej* pri pridevnikih in zaimkih; v 90. letih izgine. V tem času je zelo pogosta: gredo k *svetej* baziliki, k gospodovej službi, *po dolgej* ladiji.

1. Helena pa je šumela po tapetah v *dolgej*, *širokej*, *svilnatej* obleki (Zimski v., str. 325).

2. Vkrog nje se je gnetlo vse in se *jej* sladkalo (Zimski v., str. 325).

Predvsem Levstik je uvažal stari Ac. duala *-ja*, *-je* pri m. in n. osebnih zaimkov za tretjo osebo (on, ona, ono), kar se je med spoloma tudi pomešalo, ker ni bilo živo:

1. Ko *ja* je videl prihajati izvlekel je... staro Breznikovo pratiko (Kako se mi ženimo, str. 170).

2. Dvignili so ležišče... in *je* odnesli skozi vrata (V Zali, str. 195).

Nad vse zanimivo pa je, da je pri Tavčarju dual pogost (kot stilizem?) tudi pri parnih organih: Mihi *sti* se *očesi svetili* kot živo oglje (Zimski v., str. 55). A ta je gledal debelo in *nogi ga nista hoteli* nositi (Zimski v., str. 62).

Tudi ostanke arhaične delne feminizacije neuter še najdemo, oporo ima seveda v posameznih narečnih prehodih te vrste:

1. *Težke vrata* so se škipaje otvorile (Zora, str. 307).

2. *Tri dolge leta* sem moral preživeti v tujini (Zimski v., str. 134).

3. Ti *preklicana dekle* ti, sem si mislil (Holekova N., str. 173).

4. Ta *dekle* je torej *obtičala* pri gospodu Andreju (Zimski v., str. 53).

Iz stilističnih razlogov pa nedvomno pogosto rabi *sg. namesto pl.*:

1. Napočila je jesen in *dozorel je sad* po vejevji (Tržičan, str. 37).

2. In *solza mu je prihitela v oko* ter mu *omočila* lice cveteče (Povesti IV, str. 9) — in obratno (... naj se gospoda pobije... naj je kmet gospodar itd.).

Vse slovniče v 19. stol. so predvidevale le sufiksialno stopnjevanje pridevnikov in prislovov. Opisno stopnjevanje je bilo odsvetovano kot germanizem. In res, vse do romana »Izza kongresa« pri Tavčarju ne najdemo primerov opisnega stopnjevanja. Prav presenetljivo je, da ta živa pridevniška značilnost ni prodrila. Tavčar tako pridevnike kot adverbje nadvse lahkotno sufiksialno stopnjuje; izpričane so tudi ostale možnosti (elativ in sintaktični tip z Gen.: *večji od brata*). Navedeni primeri najbolj dokazujejo, kako je bilo v tem primeru daleč do značilnosti govorjenega jezika:

1. Tudi je nevarno za gospodo, ki je *mečja od razgretega voska* (V Zali, str. 5).

2. V *najdaljnejšem* kotu je stalo nekaj starih hrastov (Povesti V, str. 123).

3. *Veselejše* stvari nij bilo na božjem svetu (Zimski v., str. 91).

4. ker ženstvo je zdaj *slabše, lenejše* ... in tudi *hudobnejše* (V Karlovcu, str. 305). Ali elativ: S *prestrastno* slastjo je zasadil zobe v njo (Tržičan, str. 38). Adverb: Tem *gotoveje* je moral priti v past ta zaljubljeni maček (V Zali, str. 558).

Po »staroslovenščini« ima prednost kratka oblika 3. os. pl. pri večini glagolov (z izjemo II., V. in VI. vrste po nedoločniški priponi), čeprav so v govorjenem jeziku že davno prevladale »daljše« (analogične) končnice (*živé — živijo, nesó — nesejo, rekó — rečejo*). Še danes ima kratka oblika v knjižnem jeziku prednost! Ostaja arhaična značilnost knjižnega jezika. Tavčar jo je izredno gojil in zelo učinkovito stilistično izrabljaj. Včasih jo v stavkih zelo premišljeno niza in rima z drugimi besedami oziroma ustvarja asonance; pogosto je naglašena:

1. ... skrbnik in njega pisarji dobro *živé* in da se *bogaté* ne samo od leta do leta, temveč od *dne do dne* (V Zali, str. 9).

2. Vse drugo *dobé* pa tuji *ljudjé* in basta (Povesti V, str. 97).

3. Če naši dolžniki danes *hoté*, me *spodé* lahko izpod strehe mojih prednikov (Povesti V, str. 132).

4. Vidim že, kako *prihrumé* v Zalo oboroženi hlapci ter nas *vse polové* in *uklenejo*. In hišo nam *zapalijo* in *odženo* živino in *ugonobe vse*, za kar ste vi oče delali in delali (V Zali, str. 137).

Tudi sicer je v zvezi z glagolskimi oblikami in izpeljavo glagolov dovolj poskusov arhaizacije, ki je v 90. letih prenehala.

Levstik je uvajal končnico *-sti* za fem. in n. duala pomožnika biti in drugih glagolov (*sti delali*), Janežič dopušča *-sve, sva* (*sve delale, sva delali*). V zgodnjih Tavčarjevih delih je izpričana Levstikova izbira:

1. Venomer je zrl tja proti oltarji in *očesi sti* mu kakor raku *stali* izpod čela (Zimski v., str. 60).

2. *Rž in detelja* bile *ste* do koreninice *pozeble* (Zimski v., str. 171).

Za pisatelje 19. stol. je posebej značilna produktivnost iterativov, ki jo je slovnica s podanim modelom izpeljave vzpodbujala. Tavčar jih posebno v delih do devetdesetih let zelo pogosto in funkcionalno uporablja, kar je v skladu z možnostjo sistema, ni pa verjetno, da bi jih poznal iz govora. V posameznih stavkih jih, enako izpeljane niza:

1. Časi sta pa tudi takisto lepo *razprostiravala* svoj rep (Zora, str. 43).

2. Na klopi pred hišo *je presedavala* (Kočarjev g., str. 283).

3. *Obkolja* nas sila in hliniti se morate (V Zali, str. 71).

4. S suhimi svojimi idejami *ostrupavajo* mladino (Povesti V, str. 65).

5. Ali molitve niso *sezale* do Gospoda in prej in potem nas *je obkáljala* tema in prej in potlej so nas glodale dvojbe (Povesti V, str. 362).

6. Z zobmi *je škripal*, korakajoč proti brvi ter zdaj in zdaj *obstajal* in s svetopisemskimi zabavljicami *obsuval* svoje nasprotnike (Povesti V, str. 77).

7. V tem so nas *potrjali* naši predniki (V Zali, str. 75).

Nadalje se pojavljajo naslednji zanimivi primeri: najtežavnejša dela mi *je odjemaval* in dokončaval; prespavala *je dan za dnem za pečjo*; zahvalja višjega pastirja; premikavati; poljubavati; očaravati; vlegati se; pojedal *je klobase*; popijal *je vino*.

V skladu s »staroslovenščino« *se je uveljavljala tudi glagolska predpona pro-, značilna za zbirko »Zimski večeri« in »Povesti«. Ponekod variirata predponi pro- in pre-, prihaja pa tudi do mešanja:*

1. Kar oba *probudi* glasna govorica (V Karlovcu, 322).

2. Noč in dan ga *je proganjala* misel (V Karlovcu, str. 322).

Nadalje primeri: proklinjam, prokletstvo; prorokoval mi *je menih*; proklicane slutnje; žarek *je prošnil* s prijazno bliščobo; prorila *je luna* goste oblake, itd.

Normativna slovnica (vse izdaje do Breznikove leta 1916) navaja in priporoča tvorbo tvornih deležnikov sedanjega in preteklega časa. Ta negovorna sintaktična kategorija zavzema viden delež v knjižnem jeziku 19. stoletja. Omogoča zelo zgoščeno, ekonomično stavčno zgradbo. Nadomeščene so z njo tudi v starejšem knjižnem jeziku ustaljene infinitivne zveze in razni odvisniki (*to videti — videč; kadar je to rekel — to reki*). Ti modeli pomenjajo odmik od žive sintaktične zgradbe, uveljavljajo se funkcijsko v skladu s »staroslovenščino« *in drugimi slovanskimi »narečji«. Frekvenca teh konstrukcij je zelo visoka do konca 19. stoletja:*

1. Zamišljena sedi, *sanjajoč* v jesensko jutro (Povesti, V, str. 401).

2. Prav tako so govorili licemerci devetnajstega stoletja, *zavijajoč* oči, zmeraj Boga *noseč* na jeziku in *grešeč* za slehernim plotom, če je le prilika nanesla (Povesti, V, 369).

3. Hišni gospodar je ležal na peči, *imejoč* tik sebe svojo luč in *beroč* iz vmazanih bukvic (V Karlovcu, 306).

4. Ozka, samo pastirjem *služeča*, in nekdaž obe strani *vežoča* brvica je ležala sedaj globoko v prepadu (Povesti, V, str. 88).

Zelo pogost je prislovni deležnik na *-é/-áje*:

1. Hipoma ga je spoznala pisana tolpa in *skakaje* in *lajaje* napravlja nemir (V Zali, str. 324).

2. *Renčé* dvigne ključ in *rožljaje* odpira nebeški portal (Povesti V, str. 355).

3. Pove mu, da ga samo *mimohodé* obiskuje (Povesti V, str. 62).

Nadalje primeri: ihté dostavi; brenčé ga obletava; pleté sva govorila; zaječaje je sedel; izviraje; zdihaje; ropotaje; pričaje, sopihaje...

V zvezi s to prislovno rabo naj omenim, da je za Tavčarja zelo značilna tudi neke vrste »morfologizacija« adverbov s formantom *-oma*. Zelo so pogosti; včasih v kontekstu s prislovnim deležnikom ali kot njegovo nadomestilo.

1. *Strahoma* in *trepetaje* je odhajala (V Zali, str. 73).

2. *Kapljema* mu je teklo po čelu (V Zali, str. 387).

3. Pošteno je brusil, ali vmes je *šumoma* odskakoval od tal (V Zali, str. 387).

4. In jezdec je *skokoma* (skakaje?) oddirjal po mehki tratini (Povesti V, 62).

Izpričani so še primeri: siloma, treskoma, korakoma, neprimeroma, skrivoma, natihoma, vidoma, zviškoma, bliskoma in drugi.

Enako pogost in v podobnem kontekstu je izpričan particip na *-ši/-vši*:

1. Še sedaj ga vidim, kako je, *pivši*, *kviškoma* dvignil obraz (Zimski v., str. 149).

2. Krog malega ovinka *se zasukavši* pa sem *hipoma* stal pred njeno sobo (Zimski v., str. 143).

3. *Stopivšemu* na hodnik *mi* je zavel nasproti hladni zrak... *zbistrivši mi* možgane (Zimski v., str. 234).

4. In če je bliže *prišedši* videl, da ni tista, *katere je iskal*, se je čutil nesrečnega (varianata v drugih stavkih: se je čutil *nesrečnim*).

5. *Vgledavši* njo med cvetjem in *čuvši* njeno smijanje, sta se mu mu napeli očesi in uprl ju je na njo (Zimski v., str. 64).

V drugih stavkih najdemo še naslednje realizacije: vgnezdivši se v nje; končavši; ugledavši; opazivši; čutivši; dospevši; ne izimši; dvignivši), in druge, ki se seveda v tekstih večkrat ponavljajo.

V skladu z navodili slovnice je izpričan tudi pluskvamperfekt, ki ga verjetno v govorjenem jeziku ni uporabljal. V narečjih je povečini iz-

ginil, v knjižnem jeziku ga vzdržujemo po pravilih, v kolikor ni rabljen samo stilistično (o tem B. Pogorelec, JinS VI 1960/61, str. 198–204).

1. Antonjo Gledjević je bil — mrtev. Nad žgalnikom svetih pesmi mu je bilo počilo srce (Zimski v., str. 114).

2. Lep večer je bil. Solnce ni več sijalo in skoraj mrak je bil že legel na gozd (Povesti V, str. 11).

3. Posvetnjak je bil prišel v cerkev, ker je vedel, da pride tudi Ana (Povesti V, str. 109). Logično: je prišel, ker je bil vedel!

Posebno zanimivo je izražanje pasiva. V tem času je veljala konstrukcija s participom na -n / -t za germanizem. Kot slovanska možnost se je širil pasiv s se (*bo ubit / se ubije*). Kot kaže gradivo, sintaktične kategorije aktiv, pasiv, medij, niso imele ustaljene razvrstitve. Konstrukcije s se se pojavljajo namesto aktivnih in pasivnih; seveda tudi v brezosebnih stavkih. V Tavčarjevem jeziku ostanejo najdlje, še po letu 1900 v romanu »Izza kongresa« so pogoste. Poznal jih je dobro iz uradniškega jezika.

1. *Pesnik se je cenil* uže od nekda v Dubrovniku (Zimski v., str. 82).

2. Vsak bor je moral na dan in računi in knjige, *ose se je preiskalo in pregledalo* do pičice (V Zali, str. 9).

3. Ali kaj je bilo mar bogatašu! *Njemu se je kurilo v peči* (Zimski v., str. 9).

4. *Oznanilo se je* po mestu, da si išče tujec strežnika (Povesti V, str. 324).

5. V tem sva prišla do dvorane, *kjer so se obravnavale pravde* (Povesti V, str. 339).

6. Krog polnoči *se je plesal kratek kotiljon* (Zimski v., str. 16).

7. in govoril jim je: *naj se gospoda pobije, naj se gradovi požgó*, naj je kmet gospod (V Karlovcu, str. 308).

Prehod k aktivnim konstrukcijam predstavljajo pasivne oblike, kjer je povzročitelj dejanja izražen namesto s tradicionalnim Gen. izvora s predlogom *od* (vzet od Turkov), z lokalno predložno zvezo s predlogom *po*, ki izraža ponekod bolj »sredstvo«, kot povzročitelja (vzet po Turkih).

1. In čul sem, da so rane, *dobljene po medvedu*, nevarne in da se nerade celijo (V Zali, str. 138).

2. Ravno tedaj je vstopil v vežo iz hiše Smuk, *opozorjen po hrupu* (Povesti IV, str. 38).

3. Res pravi Krist, kdor se z mečem pečá, *naj po meči pogine* (V Zali, str. 10).

4. Podjetje, *podprto po obiteljih*... nikakor ni moglo splavati po vodi (Povesti V, str. 178).

5. Zdajci doideva tolpo, ki se *varovana po gologlavi straži* počasi pomiče po cesti (Povesti V, str. 378).

Razumljivo, da najdemo, čeprav redko, tudi sodobne pasivne konstrukcije na mestih, kjer bi danes rabili aktiv.

1. In ko je bilo *vse zapito in zapravljeno*, je vmazan in raztrgan lazil po hišah (Zimski v., str. 63).

2. Po očetovej smrti *oddana je bila meni* njegova pisarna (Zimski v., str. 140).

3. *Razburjenemu* položi takoj nekdo roko na ramo (Zimski v., str. 69).

Predlog in veznik sta v stavčnih zvezah zelo zanimiva, gotovo pogostokrat stilistično izbrana. Posebej naj omenim njune ponovitve v istem stavku. Izbor predloga je zavesten; pogosto gre za odmik od norme. So primeri, posneti po pesniški rabi, so sledi starejše knjižne rabe, ki je bila v veliki meri kalkirana, opazna je drugotna arhaična raba, so pa izpričane tudi zanimive »variantne« možnosti, ki so Tavčarjeve posebnosti. Prenos predlogov iz ustaljenih zvez v nove besedne zveze je funkcionalen. Stavku zagotavlja nov pomenski odtenek ali pa se tudi »zvočno« bolje sklada z besedo, s katero se predlog veže.

1. Molče so šli, *s sekiro ob rameni* (V Zali, str. 159).

2. Katrico svojo hčer vodil si *ob (za!) roki* (V Zali, str. 133).

3. Vzbudite se *na vse jutro* (navsezgodaj!) (V Zali, str. 159).

4. Ne jem in ne pijem *nad mero* in ne pasem si trebuha (Zimski v., str. 75).

5. ... zaljubljen mladiček mora biti, ker je takoj *z mrakom* pričel peti (V Zali, str. 70).

6. Enega *iz njih* (od njih:) so pogoltnili valovi, da se je nažrl mlake do smrti (Povesti IV, str. 83).

7. V hipu je bilo golih mečev *o (pri)* belem dnevu, kakor bliskov *o (ob)* nevihti (Janez S., str. 356).

8. Na njem se je vse lesketalo *od zlata* (Povesti V, str. 000).

9. ... mi se oblačimo v haljo *od (iz)* kozje dlake (Povesti, str. 340):

10. Zapovedano mi je, razodeti ti resnico *od obličja do obličja* (iz — v, Povesti V, 363).

11. *Ob čem* živi? *ob miloščini* (od česa — iz, od miloščine; Povesti V, str. 277).

12. Jutri *v (na)* dan blaženega Antona *od (iz)* Kaša (Povesti V, str. 365).

13. Peli in žvigali so in *niti v (pri, z)* delu niso prenehali težaki (Povesti V, str. 1).

14. Toda naposled se je *raz (s)* peč oglasil sam stari Aleš (V Karlovcu, str. 308).

15. Nevesta je držala bel robec *do (na)* obraza in jokala (Zimski v., str. 61).

16. Antonjo Gledjević je bil tak, *do (na)* smrti zadeti labod (Zimski v., str. 113).

17. In mislil je *na* daljno *Ameriko*, *na* pobeg čez mejo, *na* novo življenje v tujini, *na* novo *srečo*, *na* novo *bogastvo* (Zimski v., str. 21).

18. Dospel je *do* odprtega okna, *ondi* se je naslonil, *ter zrl v mraz, v noč, na snežene strehe in na ledene sveče, viseče od kapov* (kapa!) (Zimski v., str. 22).

Z enako lahkotnostjo uporablja veznike; strogo knjižne v opisih občutij in prirode, pogovorne v dialogih. Zelo pogosto se ponavlja veznik *in*, ki ga uporablja zelo »svobodno«:

1. *In* govorila sva. Gospod Ciril je bil duhovit *in* živahen *in* če je govoril, je govoril goreče *in* kipeče (Zimski v., str. 116).

2. *In* lovske pse imamo *in* lovske rogove, pa naj bi lazili po gozdih *in* svoje pse na lancih vlačili za sabo (V Zali, str. 323).

3. Imeli so *sámo i* bogati so bili. Kaj se *če, in* mladost je norost (Zora, str. 173).

4. Tudi zidovje se mu je videlo sramotno umazano, kako bi na Višavi ne poznali *ni* apna, *ni* zidarjev (Povesti V, str. 145).

5. »Mogel? Le tega nikar ne vprašajte! *Pa* sem prepeljal samega gospoda, *pa* je bila voda velika, rjava, kalna, *pa* je nosil Boga na rokah *in* sveto obhajilo; *pa* sem vendar prepeljal! *Pa* bi Vas ne«? (Povesti V, str. 4).

6. »*Pa* malo postojva, *no*,« reče dobrovoljno »*pa* malo poglejva, *no*, *in* se odpočijva!« (Povesti V, str. 18).

Kakor v dialogu najdemo živ besedni red, tako v opisnih situacijah pogosto po »normi časa« naletimo na »inverzijo«. Obe možnosti stilistično izrablja.

1. »E, nič!« *končal je* Jurče razgovor, »kako mrenè je noter *in* kakšen karbonček, ki ni vreden, da bi človek *prste zmočil* zanj. V taki luži boš sulca iskal! Ti boš na vse zadnje še pod strešnim kapom sulca lovil!« (Kočarjev g., str. 278).

2. Tedaj mladi kanonik *še ni slutil*, da bodeš ravno ti, *stara Zala* uničila *vse visokoteče upe njegove* (V Zali, str. 10).

3. Kakšne dohodke imaš od *profesure svoje*? (Povesti V, str. 262).

4. *Boj je bil* resnice z lažjo! (Povesti V, str. 326).

5. V roki *je držal s* srebrom kovano knjigo, *brevir svoj* (Povesti V, str. 126).

V Tavčarjevih delih je še več sintaktičnih pojavov, ki jih tokrat ni mogoče prikazati. Gre za drugotno arhaično rabo posameznih sklonov, pogosto rabi posesivni genitiv, posesivni dativ, dvojni objekt v nikalnih stavkih (Na nebu ga ni bilo oblačka), uporablja še nekatere infinitivne zveze, posebno dativno modalno konstrukcijo (po »staroslovenščini«: Nič tacega, da *bi se ti bilo bati*; In ta vzor *jim je gledati* na veke, itd.). V devdesetih letih vedno bolj opušča deležnike in s tem razvija priredje in podredne tipe stavkov. Posebej so v tem pogledu zanimive spremembe v rabi relativnega zaimka kateri / ki, itd.

Tavčar tudi zelo funkcionalno izkorišča besedje. Bodisi da gre za knjižno leksiko, za narečne besede ali slovanske izposojenke. Izbor besede je vedno pomensko funkcionalen in zvočno učinkovit. Zelo rad v

istem stavku niza sinonime (ribič/ ribar; log/šuma), ponavlja iste besede. Nove pomenske odtenke ustvarja po besedotvornih zakonih. V tem pogledu zapada delno arhaizaciji: plemkinja, gostinja, zborba, delno ustvarja zelo učinkovite izpeljanke: nadležnik, širokoustnik, tesnost, gospodljivost. Pojavljajo se poleg *-vec*: pevec, že tudi nomina agentis na *-lec*: sprehajalec, smijalec, gledalec, napadalec; celo ključalnica, itd. Še pogostejše pa ustvarja kontekstualne pomene s prenosom znanih besed v nove zveze, zato pri njem tako domiselno metaforično izražanje. Metafore imajo večinoma izvor v asociacijah vidnega značaja (lepota prirode) ter v izkustvenem in doživljajskem svetu pisatelja oziroma njegovih likov — in v poeziji. V prvem obdobju pisateljavanja so bolj posnetek literarne manire časa, v opisu Poljancev pa postajajo vse bolj plastične in žive. Svojevrstno simbolično občutje pa pisatelj dosega z izborom besed, gramatičnih oblik, stavčnih shem, ki gradijo zvočni ritem stavka:

1. Tedaj prikazal se je okrog ogla moj prijatelj Janez Zimovič. Žareče svoje oči *metal* je po ženstvu *kakor ris z veje, če se mu približuje srna*. Skoro *vsak mesec rodila se je* v njem nova ljubezen in *srce njegovo* bilo je *kakor travnik*, na katerem *se je ljubezni cvetje vsaj štirikrat kosilo* (Kočarjev g., str. 281).

2. Otrok je rasel, a bil je *tenak, kakor bilka na njivi* in bledih lic. S seboj pa je nosil *lepi očesi*, ki sta mu *izpod rumenih las zrli* v svet, *kakor zre modro cvetje iz rumene pšenice* (Tržacan, str. 35).

3. Tam pod Blegošem nad globokim Karlovcem se je že mračilo; sence so se raztezale *iz doline v dolino, od jarka do jarka*, objemajoč *selo za selom*, dokler se niso pritihoapile tudi do naše Zale in njenih gorskih sosedov (V Zali, str. 7).

Zaključek

Iz navedene obravnave jezikovnega gradiva sledi, da je pisatelj I. Tavčar v svojih delih upošteval pravila knjižne norme. Če že ne sam, so pri tem sodelovali uredniki in korektorji literarnih časopisov. Normo je sprejemal kot nujno dejstvo, vendar se vsem pravilom, ki so usmerjala v arhaizacijo jezika, ni v celoti podrejal. Slovanske izposojenke je izkoriščal zelo funkcionalno. Znal je izrabiti tudi nežive člene jezikovnega sistema, jih oživljati in tvorno razvijati. Spretno je prepletal vse dubletne možnosti na leksikalni in sintaktični jezikovni ravni. Pri izbiri možnosti ga je vodila funkcionalnost, zato imajo v njegovih stavkih tako arhaični kot sodobni pojavi lahko stilistično vrednost.

Tavčarjeva dela od začetnih objav v sedemdesetih letih do konca 19. stoletja izpričujejo zavidljiv jezikovni razvoj. Kljub tesnobi norme do devetdesetih let se v njej sproščeno giblje in potiska jezikovni razvoj naprej. Ko pride do sodobnejših premikov tudi pri »pravilih« knjižnega jezika in iz slovnice izginejo arhaična pretiravanja, se Tavčarju jezik razrase v pokoren instrument.

Tavčar kot stvarjen pripovedovalec obvlada komunikativno vrednost besedja in jezikovnih znakov sploh, obenem ta sredstva stilistično izkorišča v dve smeri. S prenosom pomena in metaforiko vidnega značaja zelo plastično prikazuje življenjsko realnost, z izborom oblikovno-pomenskih možnosti jezika pa gradi zvočno strukturo stavka. S tem ustvarja nove pogoje za umetniški jezikovni stil Moderne.

Zusammenfassung

DIE SPRACHNORM UND DIE KÜNSTLERISCHE SPRACHE I. TAVČARS
IN SEINEM WERDEGANG

In dem ganzen Zeitraum vom 16. bis zum 18. Jahrhundert bemühten sich die slovenischen Schriftsteller um die sprachliche Richtigkeit und stilistische Vollkommenheit des Textes. Die praktischen Resultate dieser Bemühungen waren allerdings nicht einheitlich, weil auch die theoretischen Ansichten in Bezug auf die Umständlichkeiten, in denen sich die Schriftsprache entwickelte, nicht einheitlich und so geklärt waren, wie es heutzutage ist. Die wechselseitigen Beziehungen dieser Bestrebungen sind in gegenwärtigen Abhandlungen dargestellt am sprachlichen Material eines einzigen, aber vornehmen Schriftstellers Ivan Tavčar.

Die angeführte Durchsicht des sprachlichen Materials lässt schliessen, dass sich der Schriftsteller Tavčar in seinen Werken nach den Normen der Schriftsprache richtete. Wenn er selbst diese Normen nicht immer beobachtete, so taten es die Redakteure und die Korrektoren der literarischen Zeitschriften. Die Normen betrachtete er als etwas Verbindliches, doch unterordnete er sich nicht absolut allen Vorschriften, welche die Archaisierung der Sprache bezielten. Die slavischen Leihwörter verwendete er, wenn sie dem Sinne funktionell entsprachen.

So verstand es, auch die nicht mehr lebendigen Glieder des sprachlichen Systems zu beleben und bildend zu entwickeln. Geschickt verwendete er alle Möglichkeiten des Dublettierens sowohl in lexikalischer als auch in syntaktischer Hinsicht. Bei der Auswahl des sprachlichen Ausdruckes war für ihn die Funktion massgebend, weshalb in seinen Sätzen sowohl die archaischen als auch die zeitgemässen sprachlichen Mittel stilistisch wertvoll erscheinen.

Tavčars Werke zeigen von den Anfängen in den Siebzigerjahren bis zum Ende des 19. Jahrhunderts eine beneidenswerte sprachliche Entwicklung. Trotz der beengenden Normen der Neunzigerjahre fühlte er sich ungebunden und leistete viel für die Entwicklung der Schriftsprache. In der Zeit, wo die Sprache in ihren Regeln eine höhere Stufe der Zeitgemässigkeit erreichte, war sie für Tavčar sowohl was die Form, als was die Bedeutung anlangt, ein folgsames Instrument.

Tavčar als sachlicher Erzähler beherrschte den kommunikativen Wert der Wörter und der sprachlichen Zeichen vollständig, gleichzeitig war er fähig, ihn im doppelten Beziehung auszunützen. Durch metaphorische Übertragung der Wörter verstand er die lebendige Wirklichkeit plastisch zu darstellen und durch die formelmässige Ausnützung der sprachlichen Möglichkeiten einen schönen Klang zu geben. Dadurch schuf er die Voraussetzungen für den künstlerischen Sprachstil der Moderne.